

Izvirni znanstveni članek *Original scientific paper (1.01)*
Besedilo prejeto *Received: 22. 10. 2022; Sprejeto Accepted: 28. 11. 2022*

UDK UDC: 27-67-423.4Tertulijan

DOI: 10.34291/Edinost/77/02/Bogataj

© 2022 Bogataj CC BY 4.0

Jan Dominik Bogataj

Colat alius Deum, alius Iovem: Tertulijan, verska svoboda (*libertas religionis*) in verski pluralizem

*Colat alius Deum, alius Iovem: Tertullian,
Freedom of Religion (libertas religionis)
and Religious Pluralism*

Izveček: Avtor v prispevku analizira Tertulijanovo inovativno sintagmo »verska svoboda« (*libertas religionis*) z več perspektiv, ko predstavi zgodovinski in literarni kontekst, znotraj katerega je kartažanski mislec lahko skoval to idejo. V drugem delu študije, ki je posvečena kritičnemu premisleku o razmerju med versko svobodo in verskim pluralizmom v Tertulijanovi optiki, postane jasno, da ob nastanku načela verske svobode ob koncu 2. stoletja v severni Afriki vsaj pri kartažanskem učitelju ni govora o kakšnem verskem indiferentizmu. Tertulijan namreč drugim religijam nameni največjo, pavlinski podobno koncesijo zgolj v tem, da priznava, da tudi druge religije po naravi, četudi nezavedno, že častijo enega pravega Boga, Boga kristjanov. Po Tertulijanovem prepričanju je namreč že vsaka človeška duša po naravi krščanska, vendar tega prepričanja ni mogoče enačiti z načelnim sprejemanjem verskega pluralizma v smislu indiferentizma.

Ključne besede: religiologija, primerjalno veroslovje, verski indiferentizem, medreligijski dialog, poganstvo, krščanstvo

Abstract: *This paper analyses Tertullian's innovative syntagm "religious freedom" (libertas religionis) from several perspectives, presenting the historical and literary context that enabled the Carthaginian thinker to coin this idea. In the second part of the study, which is devoted to a critical reflection on the relationship between religious freedom and religious pluralism in Tertullian's optic, it becomes clear that when the principle of religious freedom emerged at the end of the 2nd century in North Africa, at least in the case of the Carthaginian teacher, there was no talk of any religious indifferentism. Tertullian makes the greatest Pauline-like concession to other religions in merely recognising that other religions, even if unconsciously, already worship the one true God, the God of the Christians. For Tertullian believes that every human soul is already Christian by nature, but this belief cannot be equated with a principled acceptance of religious pluralism in the sense of indifferentism.*

Keywords: *religious studies, comparative religion, religious indifferentism, interreligious dialogue, paganism, Christianity*

Uvod¹

Nedavno odkritje o (ne)posrednem vplivu Tertulijanove misli na glavnega avtorja *Deklaracije o neodvisnosti ZDA*, razsvetljenca Thomasa Jeffersona – kar je pred tremi leti priobčil priznani cerkveni zgodovinar Robert L. Wilken (2019), ki je odkril, da je imel tretji ameriški predsednik v svoji osebni knjižnici Tertulijanovo delo *Apologetik* in da si je v njem podčrtal Kartažanove izvirne odlomke o verski svobodi – ponovno odpira pogosto spregledano dejstvo, da je bil kartažanski katehet ob koncu 2. stoletja dejansko pionir teoretske in praktične utemeljitve prepričanja, ki je stoletja pozneje postalo znano kot načelo verske svobode.² Wilken v svoji sicer bolj esejistično obarvani knjigi prepričljivo pokaže, zakaj vzpona verske svobode ne smemo razumeti zgolj kot poraza krščanskih idej, kar velja za nekakšen splošno sprejet zgodovinski nauk, sploh v smislu razsvetljenstva, ki naj bi kristjanom vsililo versko svobodo, in opozori na manj znano dejstvo, da je bilo ravno krščanstvo – predvsem v svojih začetkih, še preden je privedlo do verske svobode (311: Galerijev tolerančni edikt; 313: Konstantinov milanski edikt) in prevlade krščanstva (Teodozijeva politika) – tisto, ki je prvo gojilo misel o verski svobodi (Tertulijan in Laktancij).

Čeprav je Tertulijan, ki velja tudi za iznajditelja same sintagme »verska svoboda« (*libertas religionis*), osrednja osebnost Wilkenove knjige, saj avtor z njim dokazuje, da ima ideja o verski svobodi jasne krščanske temelje, se v svoji transverzalni študiji pretežno ukvarja z razsvetljensko recepcijo teh idej (Škamperle 2020), analizo Tertulijanovega zgodovinskega konteksta in njegovih del pa odpravi dokaj na hitro (Wilken 2019, 7–23). Ker so dosežanje študije tega vprašanja pri Tertulijanu relativno redke (Bélanger 1985; Stroumsa 1998; Minnerath 1999; Datrino 2007; Atkins 2020), se nakazuje potreba po natančnem filološkem branju Tertulijanovih besedil (po t. i. metodi *close reading*), s čimer bi lahko prišli do globljega razumevanja njegovih idej in prepričanj o verski svobodi. Ta podlaga omogoča drugi del

1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0262 (»Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga«), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Za nekaj aktualnih obravnav načela verske svobode in njenega omejevanja gl. Strehovec 2020; Valentan 2020; Kolarič 2021.

študije, posvečen kritičnemu premisleku o razmerju med versko svobodo in verskim pluralizmom v Tertulijanovi optiki.

1 Tertulijan in verska svoboda (*libertas religionis*)

Ni naključje, da prav Tertulijan sega v začetke teoretskega razmisleka o verski svobodi, saj se je kot najbolj znamenit latinski apologet proslavil ravno z zagovorom krščanske vere v odnosu do rimske oblasti in rimske uradne poganske religije (Chapot 2003). Za rimsko družbo je bilo značilno, da je bila religija – v vseh svojih pojavnih oblikah – zadeva družbe kot celote, zato so bili Rimljani do drugih, tujih religiozних kultov zelo zadržani, saj so rušili enotnost in povezanost družbe. S pojavom krščanstva se je religiozna sfera v rimskem imperiju spremenila še veliko bolj kot takrat, ko je v objem cesarstva prišla tudi Palestina in s tem nujno tudi judovske skupnosti in njihove diaspore. Krščanstvo se je za razliko od drugih tujih kultov vztrajno izogibalo rimskega poganskega obredja, zato so rimski pisci to novonastalo versko skupnost imenovali *superstitio*, praznoverje (Plinij, *Pismo cesarju Trajanu* [Ep. 10.97]). Ker so zaradi nasprotovanja češčenju uradnih državnih bogov cesarji oz. posamezni krajevni uradniki (prokonzuli) kristjane začeli zapirati, jim soditi in jih kaznovati, so se že pred polovico 2. stoletja pojavili številni krščanski razumniki, ki so se s svojimi spisi, največkrat naslovljenimi na cesarja, krščanstvu postavili v bran – te avtorje danes imenujemo apologeti.³

Tertulijan (ok. 150–ok. 220), eminenten predstavnik porajajočega se severnoafriškega krščanstva, med njimi nastopa kot prvi kristjan, ki je pisal v latinščini. Apologetski spisi zoper nevernike predstavljajo zgodnje Tertulijanovo obdobje po njegovem spreobrnjenju (ok. leta 195).⁴ V njih odsevajo nasprotja med krščanstvom in poganstvom. Kratko delo *Ad martyras* (*Mučencem*) je najzgodnejša latinska spodbuda mučencem:

3 Za izbor nekaterih njihovih najpomembnejših besedil gl. *Logos v obrambo resnice: izbrani spisi zgodnjih krščanskih apologetov*. Ur. Gorazd Kocijančič. Celje: Mohorjeva družba, 1998.

4 Spomladi 2023 je načrtovan izid poslovenjenega izbora Tertulijanovih apologetskih, polemičnih in katehetskih spisov (Ljubljana: KUD Logos; Teološka fakulteta UL). Izmed prvih bodo slovenskim bralcem na voljo vsi razen *Ad nationes*. V tem članku navajamo prevode iz te izdaje; že pred drugo svetovno vojno sta jih pripravila dr. Franc Ksaver Lukman in Franc Omerza, zdaj pa bodo izšli v posodobljeni različici, za katero je poskrbel podpisani.

Tertulijan v njej opogumlja tiste, ki bodo pretrpeli smrt zaradi zvestobe krščanski veri, s tem da jih spominja na minljivost tega življenja. Spisa *Ad nationes (Poganom)* in *Apologeticum (Apologetik)* tvorita celoto: prvi, krajši, ki je poln eruditskih in sramotilnih podrobnosti iz rimske folklore, je nastal kot osnutek za drugega. Poznavanje grške apologetske tradicije (del Justina, Tacijana, Atenagora, Teofila Antiohijskega in Melitona Sardskega), predhodne grške krščanske teološke tradicije (Irenej Lyonski), rimske kulture in religije ter različnih poganskih filozofskih tradicij, je Tertulijanu omogočilo, da je oblikoval obrambo krščanstva na način, da je napadel svoje poganske sodobnike. Izvirnost tertulijanovske apologetike je predvsem v živahnem in ostrem slogu: v nasprotju z do poganske kulture spravljujejšimi grškimi apologeti se *Apologetik*, sicer tudi Tertulijanov najpomembnejši spis, izkaže za mojstrsko delo antične krščanske apologetike, ki s svojim neprizanesljivim, rezkim tonom zarisuje ostro identitetno ločnico med mladim krščanstvom in prevladujočo pogansko kulturo. V odprtem pismu *Ad Scapulam (Skapulju)* se Tertulijan obrne na tedanjega prokonzula Afrike in ostro izpostavlja njegovo samovoljno nasprotovanje krščanstvu, še posebej spričo domnevne naklonjenosti, ki so jo cesar Septimij Sever, njegovi sinovi in na splošno tedanji rimski dvor gojili do krščanske vere. Med apologetske spise spada še kratko delo *De testimonio animae (O pričevanju duše)*, ki predstavlja vsebinsko dopolnilo *Apologetika*: v njem Tertulijan na podlagi stoiške filozofije zatrjuje, da človeška duša, če je ne dušijo predsodki in laži, že po naravi pozna Boga in zanj pričuje.

1.1 ***Libertas religionis*: teološka utemeljitev pojma verske svobode**

Tertulijan je delo *Apologetik* – v skladu s klasično kronologijo njegovih del – napisal leta 197 kot odgovor na preganjanja kristjanov, ki sicer v drugih zgodovinskih virih niso izpričana, kot tudi ne ime rimskega prokonzula. Kartažanovo sicer tudi retorično mojstrsko napisano delo je odgovor na očitke njegovih sodobnikov, ki so krščanstvu odrekli pravico obstoja, trdili, da kristjani opravljajo skrivnostne obrede, ali pa se spotikali nad tem, da kristjani ne častijo rimskih bogov in jim ne darujejo.

Kot odgovor na te očitke je Tertulijan oblikoval premeten zagovor, v katerem se je skliceval na popolnoma legitimno možnost obstoja različnih religioznih praks, kot zapiše v slovitem odlomku (Waltzing 1931, 182–183):

Naj eden časti Boga, drug Jupitra (*colat alius Deum, alius Iovem*); naj eden proseč izteguje roke proti nebu, drug k oltarju Fides;⁵ naj eden moleč šteje oblake, kakor mislite, drug pa strop; naj eden posvečuje svojemu Bogu svojo dušo, drug pa kozlovsko! (*Apologetik* 24.5)

V štiridelnem kolonu s pomočjo paralelizmov ustvari binarno napetost, v kateri je prvi člen vedno značilen za kristjane in torej ovrednoten pozitivno, drugi pa velja za pogane, ko s tipično tertulijanovsko ironijo razkrinkava banalnost tradicionalne pobožnosti, za katero je značilna pozunanjenost. V drugem paralelizmu je omenjen oltar boginje Fides (Fides Publica oz. Fides Publica Populi Romani), ki je bila na Kapitolskem griču že v času Sabinca Numa Pompilija (671 pr. Kr.). V tretjem paralelizmu Tertulijan navede opazko, da so pogani kristjane (in jude) smešili, češ da so pri svoji molitvi zaradi kvišku dvignjenih rok videti, kakor da štejejo oblake; pri tem srečamo ironičen pripomenek, da pogani na drugi strani štejejo predele na tempeljskem stropu. Tudi četrti paralelizem ni brez te značilne ironije: kristjani svojemu Bogu darujejo svojo dušo, pogani pa svojemu bogu kozlovsko dušo, kar je najverjetneje namig na javne daritve živali.

Navedeni odlomek avtor še stopnjuje z drugim, še slavnejšim delom, v katerem se iz obrambne drže prelevi v ostrega napadalca:

Pazíte namreč, da ne bo k očitku brezbožnosti (*irreligiositatis elogiium*) pripomogel tudi odvzem svobode bogočastja in prepoved izbiranja božanstva (*adimere libertatem religionis et interdicere optione divinitatis*), tako da ne bom smel častiti, kogar hočem, marveč bom prisiljen častiti, kogar nočem. Nihče pa noče, da ga kdo nerad časti, niti človek ne. (*Apologetik* 24.6)

Tertulijan očitek brezbožnosti (*irreligiositas*) poganov zoper kristjane spretno obrne svojim nasprotnikom v obraz, ko tudi nasprotovanje svobodi veroizpovedi imenuje brezbožnost, ki je hujša od malikovanja.

5 Že v času Sabinca Numa Pompilija (671 pr. Kr.) je bil na Kapitolskem griču postavljen oltar boginji Fides (Fides Publica oz. Fides Publica Populi Romani).

V tem odlomku srečamo prvo uporabo besedne zveze »verska svoboda« (*libertas religionis*) v zgodovini zahodne civilizacije nasploh; grška kultura ni poznala enakovredne ustreznice.⁶ Tertulijanova kreativnost in inovativnost pri kovanju izraza *libertas religionis* se izkaže še bolj jasno že ob zgolj bežnem pregledu prisotnosti te sintagme v vsej latiniteti od začetkov antike do 20. stoletja.⁷ Tertulijan tu stoji na začetku kot tisti, ki je ob koncu 2. stoletja izraz prvi skoval in ga enkrat uporabil, nato pa to sintagmo najdemo šele stoletja pozneje, ko se sporadično pojavlja v besedilih papeža Aleksandra III. (12. stol., ena pojavitev), angleškega misleca Johna Wycliffa (14. stol., dve pojavitvi), nizozemskega humanista Erazma Rotterdamskega (16. stol., ena pojavitev), začetnika reformacije Martina Lutera (16. stol., ena pojavitev), španskega jezuita Juana Ginésa de Sepúlveda (16. stol., ena pojavitev), francoskega filozofa Reneja Descartesa (17. stol., ena pojavitev) – kar 22-krat pa izraz nastopi v dokumentih drugega vatikanskega koncila.

Z uporabo izraza *libertas* Tertulijan poudarja resnico, da so ljudje moralni akterji, ki so sposobni delovati na podlagi svojih prepričanj: v človeku obstaja samoupravno področje brez zunanjih omejitev, ta prostor je treba spoštovati. Kartažanov ostri argument je osredičen na naravo verskega prepričanja, medtem ko je bila za Rimljane sporna praksa, in ne vera; zanimalo jih je, kaj kristjani počnejo (ali ne počnejo) v javnosti. Koncept verske svobode, kot ga razume in izoblikuje Tertulijan, se pravi pravica do izbire božanstva (*optio divinitatis*), v katero nekdo verjame, je izrazito komunitaren, in ne individualističen, saj je nastal v okolju, kjer je bila religija razumljena predvsem kot skupna zadeva, stvar širše družbe. (Wilson 2019, 11–13)

Javna praksa je bila torej prvotni katalizator krščanskega argumenta za versko svobodo. Tertulijan svoje ideje o verski svobodi in človeški naravi ni izpeljal iz poganske misli, ki bi se ji to načelo zdelo nerazumljivo, temveč iz krščanskega razumevanja človeške osebe. Bog je človeka ustvaril po svoji podobi in mu dal odgovornost, da se odloči, ali mu bo sledil ali ne. Vsak človek se mora prostovoljno odločiti zase in za to nositi posledice. Poleg tega Nova zaveza govori o dvojni identiteti kristjanov, ki so dolžni zvestobo

6 Za podrobno obravnavo pojma *religio* gl. članek M. Sachota (1985), ki se posveča tudi Tertulijanovemu pojmovanju (1985, 111–116).

7 Za raziskavo je bil uporabljen korpus latinskih besedil, ki ga zajema podatkovna baza Library of Latin Texts (LLT - BREPOLIS). V vseh sklonih se besedna zveza *libertas religionis* pojavi le tridesetkrat.

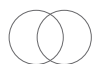
tako Bogu kot oblasti, v čemer so se razlikovali od poganov, pri katerih sta bila ta dva vidika tesno povezana. Dolžnosti do cesarja za kristjane niso mogle prevladati nad dolžnostmi do Boga in država se ni imela pravice vmešavati v odnos med verniki in Kristusom. »Bogu se je treba pokoravati bolj kot ljudem!« (Apd 5,29) S tem je povezana tudi ideja vesti, ki je prišla v krščansko misel iz Pavlove trditve, da čeprav pogani nimajo judovske postave, je postava zapisana v njihovih srcih in njihova vest priča o tem ter obtožuje ali opravičuje njihova dejanja (Rim 2,15) (Wilken 2019, 16–18). Tertulijan je tako lahko zatrdil, da kristjani ne morejo sodelovati pri rimskih verskih obredih zaradi vesti. Šele svoboda vesti omogoča svobodo, ki je potrebna za izpolnjevanje Božjih zapovedi. Atkins je nedavno (2020) opozoril še na en teoretski vidik Tertulijanovega razumevanja verske svobode, in sicer verska svoboda kot odsotnost gospodovanja (*non-dominance*): svoboda v tem smislu zahteva, da človek ni podvržen samovoljni volji drugega.

Pomembno je poudariti že prej omenjeno teološko utemeljitev načela verske svobode: Tertulijanov argument v tem odlomku ne temelji na ideji pravice, ki bi jo priznala država, temveč je posledica volje bogov, da jih je treba pravilno častiti. Ne gre za pravno zaščito posameznika pred versko prisilo – namesto tega kartažanski mislec postavlja retorično vprašanje, ali bo češčeno bitje želelo biti češčeno brez svobodne volje. Zato je preganjanje ali odvzem verske svobode neke vrste svetoskrunstvo ali brezboštvo (*irreligiositas*), ne pa spodbuda k pravi religiji (Leppin 2017, 226–227).

1.2 Razširitev načela na druga verstva

V nadaljevanju odstavka Tertulijan še stopnjuje svojo argumentacijo in dokazuje, kako je načelo verske svobode pravzaprav že sprejeto pri Rimljanih, saj so v skupni kulturni panteon sprejeta številna božanstva, ki izvirno niso rimska oz. obča (Waltzing 1931, 183–185):

In zato je tudi Egipčanom dovoljeno tako praznovanje, da razglašajo ptiče in štirinoge živali za svete in smrtno kaznujejo človeka, ki takega boga ubije. Celotna vsaka provinca in vsako mesto ima svojega boga, denimo Sirija Atargatido, Arabija Dusaresa, Norik Belena, Afrika Celesto, Mavretanija svoje kraljiče. Naštel sem, menim, rimske province, toda njih bogovi niso rimski; kajti v Rimu

jih ne častijo bolj kot tistih, ki uživajo po Italiji le krajevno češčenje, denimo Delventinus v Kasinu, Vizidianus v Narniji, Anharija v Askulu, Nortia pri Volsinijih, Valentija pri Okrikulih, Hostija pri Sutrijih – Juno je pri Faliskih na čast očeta Kurisa dobila celo primetek. (*Apologetik* 24.7–8)

To eruditsko naštevanje božanstev, ki so navzoča zgolj v rimskih provincah ali le po posameznih italijanskih krajih, Tertulijan utemeljuje s pomočjo Varonovega spisa *Antiquitates rerum divinarum* (Plinij, *Naravoslovje* 2.8.5sl.). S tem seznamom kartažanski učitelj uradni rimski družbi pravzaprav očita veliko nedoslednost, v skladu s katero velja načelna verska svoboda za vse mogoče kulte, ki jih je tedanji politeizem pač eklektično vsaj toleriral, razen za kristjane.

Samo nam pa ni dovoljeno imeti svojega bogočastja (*religio*)! Žalimo Rimljane in nimajo nas za Rimljane, ker ne častimo rimskega boga. Še dobro, da obstaja Bog vseh; njegovi smo vsi, ali hočemo ali nočemo. Toda pri vas velja pravica častiti karkoli razen pravega Boga, kakor da bi on ne bil Bog vseh, kateremu vsi pripadamo [*magis omnium (deus) sit, cui omnes sumus*]. (*Apologetik* 24.9–10)

Tu srečamo odsev enega osrednjih Tertulijanovih teoloških (oz. religioloških) načel v *Apologetiku*, in sicer, da je krščanska vera pravzaprav pripoznanje Boga, ki je splošno znan vsem. V tej prizmi lahko drugje tudi zatrdi, da je človeka duša po naravi krščanska (*Apologetik* 17.6: *anima naturaliter christiana*). Za sklicevanjem na pravico do verske svobode oz. do svobode veroizpovedi se pravzaprav razkriva Tertulijanov strogi monoteizem, ki je tuj vsakemu verskemu pluralizmu, če je ta razumljen v relativističnem oz. indiferentističnem smislu.

2 Tertulijan in verski pluralizem oz. indiferentizem

Za razumevanje zahtevnega odnosa med zagovarjanjem načela verske svobode in nasprotovanjem eklektičnemu verskemu pluralizmu (Mozzilo 1997, 60) je treba analizirati še en ključen Tertulijanov odlomek, in sicer iz njegovega kratkega apologetskega dela *Skapulu* (Rüpke 2014). Na nov poskus preganjanja kristjanov, ki ga je ukazal Skapula, rimski

prokonzul v severni Afriki, je v odgovor Tertulijan napisal kratek traktat, v katerem je trdil, da bogovi ne želijo daritev od tistih, ki tega nočejo. Čeprav različna prepričanja ali različne verske prakse po Tertulijanovo ne škodujejo drugim članom družbe, je zaradi pomanjkanja notranjega, osebnega prepričanja tovrstna verska praksa vseeno prazna.

Mi častimo enega Boga, ki ga vsi po naravi poznate, ki se ob njegovem blisku in gromu tresete, ki se njegovih dobrot veselite. Vi imate še druge za bogove, za katere mi vemo, da so demoni. (*Skapulu* 2.1)

Tertulijan znova na začetku poudari, da obstaja le en pravi Bog, to je krščanski Bog, ki pa je po naravi znan vsem ljudem oz. se vsem daje spoznati. Tu gre za krščanski ekskluzivizem in univerzalizem, ki se je postavil po robu poganskemu eklektičnemu »pluralizmu«. A to teološko nasprotovanje tovrstnemu verskemu pluralizmu je pri Tertulijanu postavljeno ob bok načelu verske svobode, ki je utemeljeno na krščanski antropologiji, torej na svobodi vsakega posameznika.

Sicer pa ima vsakdo človeško pravico in naravno zmožnost (*humanam iuris et naturalis potestatis*) častiti, kar se mu zdi; češčenje (*religio*) enega božanstva drugemu niti ne škoduje niti ne koristi. Vendar pa siljenje k češčenju ne spada k češčenju: le-to se mora prevzeti svobodno, ne prisiljeno, saj se tudi daritve terjajo le od svobodnega duha. Četudi bi nas torej vi prisilili k daritvam, bi svojim bogovom ne storili nikakršne usluge, zakaj od ljudi, ki se upirajo, ne bodo želeli daritve, razen če so prepirljivi; Bog pa ni prepirljivec. On, ki je pravi Bog, deli vse, kar je v njegovi oblasti, v enaki meri brezbožnejšem in svojim (Mt 5,45); iz tega razloga je tudi odredil večno sodbo nad hvaležnimi in nehvaležnimi. (*Skapulu* 2.2-3)

Če je sklepna misel o Bogu, ki deli vsem, tako brezbožnim kot svojim vernim, teološka utemeljitev za sočasno ohranjanje enega Boga, ki daje vsem življenje, Tertulijan v začetku navedenega odlomka postavi dve filozofski načeli, s katerima utemelji svobodo veroizpovedi: *humanum ius* (človeška pravica) in *naturalis potestas* (naravna zmožnost). Pri prvem pojmu ne gre za »pravico« v sodobnem pravnem pomenu besede, kot so tiste v Splošni deklaraciji o človeških pravicah ali kot da bi imel državljani nekatere pravice

vizavi državi, marveč gre v primeru rimskega pojmovanja koncepta *ius* bolj za pravi red, za pravilen splošni ustroj stvari. Kot razlaga druga sintagma, *naturalis potestas*, gre za nekaj naravno vrojenega človeku. Ne gre za naravno pravico kot tako, katere pojmovanje se razvije šele v srednjem veku oz. med reformacijo, marveč za moralni in teološki predpogoj, dan ob rojstvu, da lahko nekdo svobodno izbira veroizpoved. (Wilken 2019, 13–14)

2.1 Krščanski *specificum*

Ob vseh zanimivih uvidih Wilknovi razlagi uide, da gre tu za zagovor verske svobode, ne pa verskega pluralizma kot takega v teološkem smislu, saj je jasno, da Tertulijan kot pravo vero priznava le krščanstvo, poganski veri oz. politeizmu pa se pogosto z vso privoščljivostjo ironično posmehuje (*Apologetik* 24.5).

V naslednjem odlomku zavrne očitek glede izdaje rimske religije (Waltzing 1931, 180; Zilling 2004, 123–124), kar je bilo kristjanom pogosto vrženo pod nos, in zatrdi, da rimski bogovi pravzaprav niso pravi bogovi in posledično rimska religija ni prava religija, kristjani pa zato ne morejo biti obsojeni zločina zoper religijo:

Vse to njihovo priznanje, ko zanikajo, da so oni bogovi, in pravi-
jo, da ni boga poleg enega, ki mu mi služimo, je zadosti močno,
da ovrže obtožbo glede tega, kako žalimo javno in predvsem rim-
sko bogočastje (*laesae publicae et maxime Romanae religionis*).
Kajti če ni zagotovo, da obstajajo bogovi, tudi bogočastje (*religio*)
ne obstaja zagotovo; če bogočastje ne obstaja, ker ni gotov obstoj
bogov, tudi ni gotovo, da mi žalimo bogočastje. (*Apologetik* 24.1)

V zvestobi svojemu apologetskemu slogu, s katerim krščanstvu zagovarja pravico obstoja, je njegova strategija tudi misijonarska: v odnosu do poganov je pogostoma dovolj odprt, da na sledi za apostolom Pavlom – prim. Apd 17,23: »Kar vi častite, ne da bi poznali, vam jaz oznanjam« – oznanja enega Boga, ki ga morajo pripadniki drugih religioznih prepričanj le pripoznati. Tako stori tudi v slovitim 17. poglavju *Apologetika*:

Kar častimo, je en Bog (*quod colimus deus unus est*), ki je z besedo, s katero je ukazal, z modrostjo, s katero je uredil, z močjo, s katero je mogel, vso to zgradbo z vso opremo prvin, teles in duhov iz nič naredil v okras svojemu veličastvu. (17.1)

O, pričevanje duše, ki je po naravi krščanska (*o testimonium animae naturaliter christianae*)! Še več. Ko duša izgovarja besede, ki se nanašajo na Boga, se ne ozira proti Kapitolu, marveč proti nebu. Ve namreč, kje prebiva živi Bog; od njega in od tam je duša prišla. (17.6)

Vendar je še bolj ključna ost, ki jo Tertulijan usmeri zoper verski indiferentizem, pravzaprav specifična diferenca krščanstva ali, bolje rečeno, temeljna razlika, zaradi katere je krščanstvo v odnosu do drugih religij edinstveno in izključno: Božji Sin, Kristus. Na eminenten način se v 21. poglavju *Apologetika* posveti ravno vprašanju, kako združiti nauk o Kristusovi božanski naravi in monoteizmu. V eni izmed najbolj konciznih izjav tega poglavja, ki ji ne manjka slikovitosti, zapiše:

Zatrjujemo, javno zatrjujemo, in ko nas mučite, razmesarjeni in s krvjo oblitni glasno kličemo: »Boga častimo po Kristusu.« Imejte ga za človeka, toda Bog hoče, da ga po njem in v njem spoznamo in častimo. (21.25)

Kristus je za Tertulijana *specificum* krščanstva, *unicum*, saj ga je Bog postavil, da Boga po njem spoznavamo. Ob tovrstnih mislih potemtakem odpade vsakršna interpretacija Tertulijanovega zagovarjanja verske svobode v smislu verskega pluralizma oz. indiferentizma. Kot je pokazala že obravnavana omenjenega ključnega odlomka, *Apologetik* 24.5–6, se Tertulijanova strategija najprej brani pred očitki rimskih sodobnikov glede krščanstva kot *religio illicita*, obenem pa v nasprotju s tradicionalnimi kultu rimske religije ne dojema kot še ene legitimne religije, marveč kot zmotno religijo (Stroumsa 1998, 176). V zagovor (krščanskemu) monoteizmu⁸ predstavi

8 Osborn ga na sledi J. Lortza (Das Christentum als Monotheismus in den Apologeten des zweiten Jahrhunderts. V: A. M., ur. Koeniger, *Beiträge zur Geschichte des christlichen Altertums und der Byzantinische Literatur*. Bonn, 1922) imenuje »selective monotheism (die monotheistische Auswahl)« (1997, 86).

argument na podlagi splošnega prepričanja, da je tudi cesar, najvišji (*princeps*), lahko zgolj eden – analogno po njegovem drži tudi glede Boga (*Apologetik* 24.4).

Sklep

Papež Frančišek je 4. februarja 2021 skupaj z velikim imamom najprestižnejše muslimanske univerze, Ahmedom Al Tayebom, podpisal dokument *O človeškem bratstvu za sobivanje in mir v svetu*, v katerem je največ prahu dvignil naslednji odlomek, ki ne le utemeljuje versko svobodo oz. svobodo veroizpovedi, ampak celo Božji volji pripisuje pluralnost religij:

Svoboda je pravica vsakogar: vsakdo ima pravico do svobode veroizpovedi, misli, izražanja in delovanja. Množičnost in različnost v religijah (it. *il pluralismo e le diversità di religione*), barvah, spolu, rasah in jezikih so mojstrska božja volja, s katero je Bog ustvaril človeška bitja. Ta božja modrost je tista, iz katere izhaja pravica do svobode veroizpovedi in svobode do tega, da smo drugačni. Zato je treba obsoditi način, ko so ljudje prisiljeni, da se pridružijo določeni religiji ali kulturi, pa tudi to, da se vsiljuje neki način življenja, ki ga drugi ne sprejemajo. (Frančišek in Tayyib 2020, 12)

Kot gre dogmatično pravilnost zaradi navedenega kontroverznega načela o množičnosti religij, ki naj bi nastala po Božji volji, bržkone presojati iz konteksta nastanka te izjave – iskanje dialoga oz. stičnih točk z drugače verujočim islamom – je tudi za razumevanje Tertulijana treba dojeti njegov konkretni zgodovinski kontekst. Kartažanski učitelj je v času ostrega – četudi zgolj občasnega – preganjanja trdil, da mora Rim kristjanom dovoliti, da živijo svojo vero, saj je verska svoboda bistvena sestavina človeške narave. V svojem *Apologetiku* je trdil, da vera izhaja iz notranjega prepričanja in da različna prepričanja vodijo k čaščenju različnih bogov – pri čemer pa o kakšni misli glede tega, da so različne religije enakovredne, ni nobenega sledu. (Verjetno bi Tertulijan lahko podpisal samo prvi del te izjave, in sicer tistega o svobodi veroizpovedi, medtem ko glede ideje o verskem

pluralizmu po Božji volji ne bi štedil svojega dobro nabrušenega jezika.)⁹ V času, ko je krščanstvo veljalo za *religio illicita*, je bilo treba vztrajati pri načelu verske svobode (predvsem Tertulijan in v manjši meri Laktancij), kar pa se je v nekaj stoletjih, ko je krščanstvo postalo državna vera, tudi spremenilo: ko so kristjani nadzorovali državo, ideala verske svobode pogosto niso izpolnili. Kljub temu lahko zaključimo, da verska svoboda ni pojem, ki bi bil tuj krščanski misli, nasprotno: njeno mesto kot stebra zahodne civilizacije je v veliki meri posledica zgodnjekrščanskih virov, obenem pa je – predvsem s Tertulijanove pozicije – ne moremo razumeti kot verski indiferentizem oz. eklektični pluralizem.

9 Prim. Bogataj 2016; 2019; Osredkar 2019; Halil 2022.

Reference

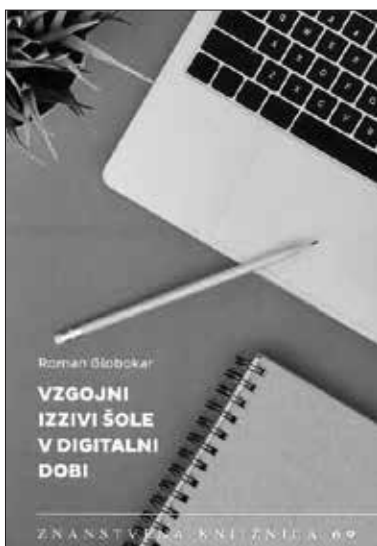
- Atkins, Jed W.** 2020. Tertullian on »The Freedom of Religion«. *Polis* 37/1: 145–175.
- Bélanger, Rodrigue.** 1985. Le plaidoyer de Tertullien pour la liberté religieuse. *Studies in Religion [Sciences Religieuses]* 14: 281–291.
- Bogataj, Jan Dominik.** 2019. Byzantine Theology and Islam: Paul of Antioch's Irenic Approach. *Edinost in dialog* 74/2: 195–210. <https://doi.org/10.34291/edinost/74/02/bogataj>.
- . 2016. »Skrb za dušo« domovine ali razprava o korelaciji med intimo in družbenostjo. V: Aleš Maver, ur. *Slovenija 2041: prispevki o viziji razvoja slovenske države*, 11–25. Ljubljana: Družina.
- Chapot, Frédéric.** 2003. La liberté du chrétien dans l'apologétique et l'hagiographie antiques: *Statim christiana libertate prorumpens (Pass. Mart. Abitinae, 7)*. *Ktèma* 28: 71–82.
- Dattrino, Lorenzo.** 2007. La liberté religieuse dans l'*Ad Scapulam* de Tertullien. *Lateranum N. S.* 73/2: 357–377.
- Francišek, in Ahmad Tayyib.** 2020. *Dokument o človeškem bratstvu*. CD Nova serija 34. Ljubljana: Družina.
- Halil, Hüseyin.** 2022. A Humanistic and Naturalistic Approach to the Dialogue Between Heavenly Monotheistic Religions. *Edinost in dialog* 77/1: 45–81. <https://doi.org/10.34291/edinost/77/01/halil>.
- Kolarič, Boštjan.** 2021. Pravna opredelitev zatiranja verske svobode in nasilja nad verskimi skupnostmi. *Bogoslovni vestnik* 81/1: 149–161. <https://doi.org/10.34291/bv2021/01/kolaric>.
- Leppin, Hartmut.** 2017. Le christianisme et la découverte de la liberté religieuse. V: Tanja Itgenshorst in Philippe Le Doze, ur. *La norme sous la République et le Haut-Empire romains*, 217–237. Scripta antiqua 96. Bordeaux; Pessac: Ausonius Éditions.
- Minnerath, Roland.** 1999. Tertullien précurseur du droit à la liberté de religion. V: Gérard Guyon, ur. *Moyen Âge chrétien et Antiquité*, 33–43. Pariz: L'Harmattan.
- Mozzilo, Luigi.** 1997. *Dio e stato nel »tribunale« di Tertulliano*. Neapelj: Luciano Editore.
- Osredkar, Mari Jože.** 2019. Katoliški temelji medreligijskega dialoga. *Edinost in dialog* 74/2: 87–97. <https://doi.org/10.34291/edinost/74/02/osredkar2>.
- Rüpke, Jörg.** 2014. Religious Pluralism and the Roman Empire. V: Jörg Rüpke, ur. *From Jupiter to Christ: On the History of Religion in the Roman Imperial Period, 184–209*. Oxford: Oxford University Press.
- Sachot, Maurice.** 1985. Comment le christianisme est-il devenu *religio*? *Revue de sciences religieuses* 59: 95–118.
- Strehovec, Tadej.** 2020. Institucionalna religijska rezilientnost v času pandemije koronavirusa v Sloveniji. *Bogoslovni vestnik* 80/2: 395–401. <https://doi.org/10.34291/bv2020/02/strehovec>.
- Stroumsa, Guy Gedaliahu.** 1998. Tertullian on Idolatry and the Limits of Tolerance. V: Graham N. Stanton in Guy Gedaliahu Stroumsa, ur. *Tolerance and Intolerance in Early Judaism and Christianity*, 173–184. Cambridge: University Press.
- Škamperle, Igor.** 2020. Nikolaj Kuzanski in njegov spis *O verskem miru in slogi*. *Edinost in dialog* 75/1: 181–193. <https://doi.org/10.34291/edinost/75/skamperle>.
- Valentan, Sebastijan.** 2020. Primerjalnopravni vidik omejitve verske svobode in aktualnost primerov med pandemijo COVID-19. *Bogoslovni vestnik* 80/3: 609–622. <https://doi.org/10.34291/bv2020/03/valentan>.
- Waltzing, Jean Pierre.** 1931. *Tertullien – Apologetique: Commentaire analytique, grammatical et historique*. Pariz: Les belles lettres.

Wilken, Robert Louis. 2019. *Liberty in the Things of God: The Christian Origins of Religious Freedom*. New Haven: Yale University Press.

Zilling, Henrike Maria. 2004. *Tertullian: Untertan Gottes und des Kaisers*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Znanstvena knjižnica 69

Roman Globokar

Vzgojni izzivi šole v digitalni dobi

Monografija predstavi vpliv digitalnih medijev na celosten razvoj otrok in mladih. Izpostavi poudarke sodobne kulture (hitre spremembe, provizoričnost, globalnost, virtualnost itd.) in predlaga vrednote, ki naj bi jih spodbujala šola digitalne dobe (samospoštovanje, čustvena vzgoja, kritično mišljenje, kreativnost, skupnost). Del celostne vzgoje je tudi poznavanje religij, zato avtor zagovarja uvedbo nekonfesionalnega religijskega pouka za vse učence v slovenskih javnih šolah. Ob koncu predstavi rezultate dveh obsežnih raziskav o katoliškem šolstvu pri nas.

Ljubljana: Teološka fakulteta, 2019. 247 str.

ISBN 978-961-6844-74-1, 10 €

Knjigo lahko naročite na naslovu:

TEOF-ZALOŽBA, Poljanska 4, 1000 Ljubljana;

e-naslov: zalozba@teof.uni-lj.si